

Çocuklarla Ölümü Konuşurken

Yaşamın belki de en zorlayıcı deneyimi ölümle yüzleşmektir. Sevdiğimizizin kaybı, kendi faniliğimizle yüzleşmek, yakınlarımızın acılarında onların yanında durabilmek, bir çocuğa sevdiğinin öldüğünü anlatmak . Tüm bunların her biri ayrı ayrı zorlayıcı durumlar. Küçük çocukların ölüm kavramıyla tanışmaları bazen beslediği hayvanın ölmesi, çiçeklerin kuruması, dede ya da ninesinin hastalanması, bir yakının ya da çok sevdiği bir arkadaş ve ya yetişkinin kaybı ile olabileceği gibi, bu deneyimlerden birini yaşamış olan arkadaşlarının anlattıklarını merak edip sorgulamaya ve ölümün nasıl bir olay olduğunu öğrenmeyi istemeleri ile de olabilecektir.

Bu yazıda önce bilimsel olarak uzmanların konu ile ilgili görüşlerine yer vereceğim. Sonra iki çocuk edebiyatı eserini analiz ederek bu eserler ile bilimsel yaklaşım arasındaki uygunluk ve uygunsuzluğu tartışacağım. Sonuç kısmında ise çocukla iletişim kurmak için benzersiz bir olanak sağlayan çocuk edebiyatı eserlerini seçerken hangi duyarlılıklarla yaklaşmamız gerektiğini vurgulayacağım.

Araştırmalar çocukların 3-6 yaş arasında sınırlı da olsa ölüm konusunda bir bakış açısına sahip olduğunu belirtir. Yaş ilerledikçe ölüm kavramının olgunlaşmış ergenlikle birlikte kavramın tüm boyutları ile kavranıldığı bilinmektedir.

Prof. Ayşegül Ataman yaş gruplarına göre ölüm algısındaki değişimi ve ölüm kavramının dört temel bileşenini şöyle açıklar¹:

- 2-3 yaşlar arasında çocuklar oyunlarında Ölümünden bahsetmeye başlar. Dan, Dan..! Sen Öldün. Fakat ölümden anladığı hareketsiz kalmadır.Yok olma değil. Oyundan basit bir uyarı ile artık sen ölü değilsin diye dönebilir. Bu dönemde ölüm hakkında hiç bir kaygı taşımaz.
- 3 yaşında. Ana okulu dönemi ile ayrılığa karşı duyarlılık kazanmaya başlar. Ölü böcekleri, kurumuş yaprakları keşfeder. Bunun son olduğunu anlar ancak ölümün kendisine ulaşacağını düşünmez. TV de gördüğünde bunu kurgu olarak algılar.
- 5-6 yaşlarda. Çocuk ölümün geri dönülmez olduğunu, ölenin geri dönmeyeceği bilincine varır. Ölüme neden olan etmenler hakkında fikirler edinir. Yaşlılık, hastalık, şiddet, savaş trafik kazası gibi... Ölümle ilgili ilk ciddi soruların ve kaygıların başladığı dönemdir.
- 8-9 yaşına kadar ölümün evrensel olduğunun ve kendi ölümünün de bilincine varamaz. Ancak bu yaştan sonra ölümün kaçınılmaz olduğu bilincine varır.

Bu alanda araştırma yapan araştırmacılar, ölüm kavramının dört temel bileşenden oluştuğunu ve çocuğun bu kavramı tam olarak kavrayabilmesi için bu dört temel konuyu anlamaları gerektiğini belirtmektedir.

1. Bitiş

Ölüm kesindir. Ölen kişi büyü, ilaç, su, yiyecek vb. herhangi bir maddeyle hayata geri döndürülemez.

¹ Ataman, Ayşegül, 2002,"Terör Ölüm ve Şiddetin Çocuklar Üzerine Etkisi,"

<http://www.maxicep.com/ilkogretim-ve-liseler/teror-olum-ve-siddetin-cocuklar-uzerine-etkisi-70307.html>

Erişim: 26.04.2013

2.Önlenemezlik:

Çocuklara kendileri de dahil bütün canlıların bir gün öleceğinin ve ölümden kaçış olmadığını öğretilmesi gerekir. Okul öncesi dönemde çocuklar bunun önlenebilen bir şey olduğunu ve sadece başkalarının başına gelebileceğini düşünürler.

3.Beden İşlevlerinin Sona Ermesi:

Çocuk ölüm ile bütün beden işlevlerinin, hareketlerin, duyguların, düşüncelerin sona erdiğini bilmelidir. Küçük yaşlarda çocuklar ölümü uykuya benzer bir durum olarak düşünebilir.

4. Olağanlık:

Ölüm nedenleri açısından önemlidir. Çocuğun ölümün sadece dış etmenlerden değil(kaza, cinayet, intihar gibi) çoğunlukla yaşlılık, hastalık, ve benzeri biyolojik nedenlerden kaynaklandığını anlaması gerekir.

Klinik psikolog Amber Dalmaz Urfalı ,özellikle henüz somut işlem basamağında olup soyut algılama evresine geçmemiş olan 5-6 yaş ve öncesi dönemdeki çocuklarla ölümü konuşurken "Kaybettik", "Tanrı onu yanına aldı", "Uzun süreli bir uykuya daldı" "Seni hep görecek " gibi tasvirlerden olabildiğince kaçınmak gerektiğini belirtir. Soyut algılama evresine henüz geçmemiş bu yaş aralığı çocuklarda bu tip açıklamaların aşırı kaygı uyandıracaklarını belirten Urfalı, bu tip açıklamalardan ölen kişinin mezarlıkta olduğunu bilgisinin verilmesinin çocuğun kendisini çok daha rahat hissetmesini sağlayacağını belirtir.²

Psikonet'ten psikolog Gönül Acar ise çocuğun ölümle bağdaştırmasında sakınca olan kavramlara dikkat çeker. "Örneğin, ölen kişinin yakınlarının davranışları nedeniyle hastalandığı ve öldüğü, ölenlerin derin ve ebedi bir uykuya daldığı, ölenlerin toprak olup yok olduğu gibi... Bu tür mesajlar erken yaşlarda çocuklarda toprağa, uykuya karşı fobi oluşmasına ya da suçluluk hissetmesine neden olabilir. Ya da çocuğa Allah'ın iyi insanları yanına aldığını söylemek veya ölümün bir ceza olduğunu söylemek ya da bu tür konuşmalara tanık olması Allah'ı cezalandıran bir otorite olarak görmesine, ya da iyi davranışlar sergilediğinde ölümün gelebileceğine dair düşüncelere kapılmasına ve aksi yönde hareket etmesine neden olabilir. Çocuk bu tip mesajlar nedeniyle suçluluk, sorumluluk ya da öfke duyabilir ve bu da ruh sağlığını olumsuz etkileyebilir."³

Çocukla ölümü konuşmak ile ilgili çağdaş psikolojik yaklaşımı böylece çerçevedikten sonra sıra çocuğa ölüm konusunu anlatan iki çocuk kitabını incelemeye gelir.

Kitaplardan ilki Gülçin Alpöge'nin yazıp, Betül Sayın'ın resimlediği *Dedemi Özlüyorum* isimli resimli çocuk kitabıdır.⁴ 1994 yılında ilk kez basılan bu eser, 24 sayfadır. Gerek sayfa sayısı, gerek resimlerdeki çocuğun görünümü karakterin bir okul öncesi 5-6 yaş çocuğu olduğunu düşündürür. İlk dikkatimizi çeken bir koltukta annesinin göğsüne başını yaslayarak

² Urfalı, Amber Dalmaz, Ağustos 2012, "Çocuklarla Ölümü Konuşmak"

<http://kortopsikoloji.com/dergi/cocuklarla-olumu-konusmak>

Erişim: 26.04.2013

³ Acar, Gönül, Çocuklara Ölümü Nasıl Anlatmak Gerekir?

<http://www.psikonet.com/konu.asp?kid=209>

Erişim: 26.04.2013

⁴ Alpöge, Gülçin, *Dedemi Özlüyorum*, Kök Yayıncılık, Ankara, 2004

oturmuş üzgün görünümlü bir erkek çocuğudur. Adı Ali olan çocuk ,annesine doğrudan bir soru sorar:

"Dedemi bir daha hiç mi göremeyeceğim?" "Ama neden?"

Annenin yanıtı nettir. "Çünkü dedeni yitirdik,deden öldü Ali."

Sonra anne yitirilen kişileri içimizde yaşatmanın bir yolu olduğunu ve Ali'nin dedesi ile ilgili anıları anımsayabileceğini,dedesini çok özlediği zamanlarda bu anıları düşünebileceğini belirtir. Böylece Ali, dedesi ile birlikte parka,yürüyüşe,maça gidişlerini,balık tutmayı dedesiyle öğrendiğini, kardan adam yaptığı zamanı, boza içmeye gittiklerini,uçurtma uçurmalarını,beraber kitap okuyuşlarını anımsar. Tam beraber kitap okuyuşlarını anımsadığında aklına dedesinin armağanı resimli kitap gelir. Kitabı bulur ve okumaya koyulur.Sanki dedesi yanında gibidir .Annesinin haklı olduğunu anılarını düşünerek dedesini içinde yaşatabileceğini düşünür.

Görüldüğü gibi yazar öleni bir daha hiç göremeyeceğimizi açık ve net belirtmiş. Teselli yolu olarak da ölenle anılarımızı yeniden düşünebileceğimizi ileri sürmüştür.

İkinci ele alacağımız kitap Ahmet Tezcan tarafından yazılıp Nur Şafak Gürer tarafından resimlenen *Ne Olur Ölme Dede!* isimli resimli kitaptır.⁵ MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 08/04/1992 tarih ve 2144 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayınlanan kararı ile Anaokulları ve İlköğretim için tavsiye edildiği iç kapakta belirtilen kitabın yazıya konu olan baskısı Mayıs 2006 tarihlidir ve Nehir Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Kitabın ön kapağında ak kaşlı,ak sakallı ,kırmızı bereli bir tonton yaşlıya sarılarak avaz avaza ağlayan bir küçük erkek çocuk resmi,arka kapakta ise aynı resmin siyah beyazı basılıdır. Arka kapak yazısı aşağıda sunulmuştur:

"Çocuk Kalbi Dizisi 2 olarak yayınlanan bu seri altı kitaptan oluşmaktadır. Allah'a ,Meleklerle,Kitaplara,Peygamberlere,Ahret gününe,Kaza ve Kadere iman esasları çocukların kolayca kavrayabileceği bir dil ve üslupla anlatılmıştır. Hikayelerde çocuk bakışı, hassasiyeti,saflığı ve güveni büyüklerin dikkatine sunulmuştur. Çocuk kalbi hassasiyetinin bütün aile fertlerinin yüreklerinde yaşatılması dileğiyle..."

Şimdi çocuk bakışı ve hassasiyetine metinde nasıl dikkat edilmiş incelemeye başlayalım.

Ne Olur Ölme Dedeciğim kitabında ilk dikkati çeken çocuğun isminin bir kez bile anılmamış olmasıdır. Halbuki çocuğun isim hakkı temel bir çocuk hakkıdır. Annesinin "akıl kutusu veya "minik tavşanım " diye seslendiği resimden yaklaşık altı yaşında olduğu çıkarımı yapılabilecek çocuk dedesi tarafından "arkadaşım " diye çağırılır. İşte adı belirsiz bu karakterin dedesi hastalanır.Dede çok kötü öksürür ve öksürdüğü çocuk dedesi ölecek endişesine kapılır ve "öksürürsen öleceksin diye korkuyorum" sözcükleri ile bu endişesini açıkça dile getirir. (Sayfa3) Dedesi bu endişeyi duyunca güler "Ne olur ölürsem? Dünyaya kazık mı çakacağım ?" diye sorar (Sayfa 3). "Ben de herkes gibi bir gün öleceğim" diye sözlerini sürdüren dededen duydukları çocuğu çok şaşırtır. Bu noktada kazık kakma yaklaşımı ve gülme arka kapak da iddia edildiği gibi çocuk hassasiyetine duyarlı mıdır, yorumu bu satırları okuyanlara bırakıyorum. Adı belirsiz torun bu yanıt üzerine bu kez de "Herkes mi? Herkes ölecek mi? " diye sorar. Bu kez annesinin de ölebileceği aklına gelir.Koşarak annesine

⁵ Tezcan Ahmet, *Ne Olur Ölme Dedeciğim*, Nehir Yayınları, İstanbul ,2006

gider ve "Anne ,sen de ölecek misin ?" diye sorar. (Sayfa 4) . Anne de güler. Çocuk bu gülüşten onun da öleceği sonucunu çıkarır ve "Ne zaman ? " diye sorar. Bu soruya yanıtı metinden izleyelim:

"Gene güldü.Hem de çok güldü.Küstüm ben de.Ne var bunda gülecek?" Anne "Bir şey yok.Kimse ne zaman öleceğini bilemez.Onun için güldüm.Soruşun çok hoşuma gitti. Sen de hemen kızma ." diye yanıtlar. (Sayfa 5) Bu sefer çocuk ölünce ne olacağını merak eder.Herhalde toprağa gömerler beni diye akıl yürütür çünkü Fatih Ağabey'in kanaryası öldüğünde apartmanın bahçesine gömülmüş ve adını bilmediğimiz karakter bahçeden topladığı çiçekleri apartmanın bahçesindeki kanarya mezarının üzerine bırakmıştır. Daha sonra Fatih Ağabey'e babası yeni bir kanarya almıştır. Bu sefer çocuk o ölürse acaba annesinin yeni bir çocuk alıp almayacağını merak eder. Annesi almayacağını beyan ederek çocuğu yatıştırır.

Çocuk dedesinin hastalığına üzülmeyi sürdürür. Sevgili bir arkadaşını kaybedeceğinden korkmaktadır.Çünkü dedesi onunla güreş yapar,top oynar,yarış eder, ip atlar. Dedesi ise torununun korkusunu yenmek için ölüm anlatmaya başlar. Henüz Piaget sınıflamasına göre işlem öncesi öğrenme aşamasında olan (2-7 yaş), hadi diyelim ki resim beni yanılttı bu çocuk 7-11 yaş aralığında yani Piaget'in somut işlemler evresinde, başlar dede soyut kavramlardan - ruhtan bahsetmeye.

"Korkma .Ölen insan yok olmaz. Vücut toprağa karışır.Ama ruh yaşar. Ruh gidince ölürüz biz. Vücut önemli değil.Asıl yaşayan ruhtur.Vücut ruhun elbisesi gibi bir şey. Ruh hiç ölmez hep yaşar." (sayfa 11-12) Bu ne olduğu belirsiz açıklamadan sonra dede ikinci bir soyut kavramı metne ekler. O da ahiret kavramıdır. Dede ahiret gününde buluşacaklarını müjdeler. "Bütün ölenler dirilecek.Bir araya gelecek.Ve Allah o gün bütün insanları Cennet'e ya da Cehennem'e gönderecek. Böylece yazar tam 4 satır içinde ahiret, Allah , cennet ve cehennem diyerek soyut düşünme becerisi bulunmayan bir çocuğu 4 bilinmezli bir denkleme, dört apayrı soyut kavramla baş başa bırakmıştır.

Bence daha da vahim olarak şimdi alıntılacağım açıklaması ile bir de çocuğun beynine cezalandırıcı Allah kavramını yerleştirmiştir:

"Cennet iyi insanlar için. Cehennem ise kötüler için . Allah iyi insanlara ödülleri verecekmiş ahirette. Kötüleri de cezalandıracakmış." (Sayfa 13) Bu yaklaşımın yaratabileceği sonuçları yazının girişinde psikolog Gönül Acar'ın ölümle bağdaştırılması sakıncalı kavramları açıkladığı bölümde zikretmiştim ancak burada suçluluk,sorumluluk ve öfke duygusu hissetmeye yol açabilme olarak yineleyeyim.

Şimdi bu kitabı aklımın süzgecinden geçirmeden okuma gafletine düşseydim örneğin kızımın 7 yaşında iken bana sorabileceği soruları düşünürken dahi gerçekmiş gibi telaşa kapılıyorum?

" Anne , Allah nasıl biri? Kaşları ne renk,gözleri ne renk? Kime benziyor? Sen onu gördün mü? Nerede oturuyor? Ceza verince ne yapar? Bana kızarsa topumu keser mi? Sana kızarsa seni döver mi? Beni ayrı eve mi kapar? Babamı görebilir miyim? Cenneti hiç gördün mü? cehennem'e bakmaya gidelim mi? Parkta beni itip düşüren Emre'ye Allah cehenneme gitme cezası verecek mi? Dün Ayşe'nin bebeğini sakladım ;Allah beni cehenneme gönderir mi?"

Kitabın kalan bölümünde ahiret gününe inanan insanın iyi insan olacağı vurgulanır. "Ahiret gününe inanan iyi insan olur kötülük yapmaz", der dede. Eğer yaparsa Allah'ın kendisine kızacağını ve cezalandıracağını bilir. Sonra da bir çözüm önerir torununa :

"Eğer ikimiz de iyi insan olursak,Allah bizi ahirette buluşturur. Ahiret birbirini seven insanların buluşma yeridir çünkü. "

Bu noktada çocuk yalan söylemese,kimseye kötülük yapmazsa,kin beslemezse,herkese yardıma koşarsa kısaca iyi insan olursa dedesi ile ahirette buluşacağına inanır.Bir daha da hiç ayrılmayacaklardır. Ve der Ki:

"Ben Allah'ı o kadar seviyorum ki.Allah'ı sevince ölüm bile güzel oluyor.Hiç korkmuyorum.Tıpkı dedem gibi." (Sayfa 16)

Koşullu sevgi kriteri ile bir gün eğer iyi insan olursa dedesi ile ve sevdikleri ile ahirette buluşup sonsuza kadar yaşayacağına inandırılan adını bilmediğimiz torunun çilesini düşünün. Çocuk olduğu için doğal olarak büyüme sürecinde olumlu ve olumsuz duyguları yaşayacak, olumlu ve olumsuz davranışları deneyimleyecek, olumsuzların sonuçlarına katlanıp dersler çıkaracak ve yaşam pusulasını kendini gerçekleştirme yönünde yeniden ayarlayacaktır. Ancak bu kitabı okuyan bir çocuk olumsuz hareket yaptığında Allah'ın onu sevdiği ile ahiret denen o kavranması güç yerde buluşturmayacağını düşünüp, suçluluk duygusunun pençesinde kıvranacaktır. Kanımca ne bu duyguyu aşılama ne de cezalandırıcı bir soyut Allah kavramı aşılama bir yazarın hakkı yoktur. Hele Allah'ı sevince ölüm bile güzel olur önermesinin yol açabileceklerini düşünmek dahi istemiyorum.

Sonuç olarak bu kitabı Boğaziçi Üniversitesi'nde PRED 321 kodlu derste işliyorum. Çünkü kitap hem çocuğun gelişim evrelerine saygı göstermeyen bir eseri örneklemek imkanı veriyor, hem metinde çocuğa saygı duyan ona karar hakkı tanıyan metinler seçin, nasıl duyup nasıl düşünmesi gerektiğini dikte eden metinlerden uzak durun dediğim zaman ne demek istediğimi örneklemeye yarıyor . Ölüm kavramı gibi zor bir kavramın iyi kitap ilkelerine uygun anlatılabileceği gibi çok sakıncalı yaklaşımlarla da anlatılabileceğini dolayısıyla anne/baba ve öğretmen adayları olarak önce bizzat okumadan hiç bir kitabı çocuğa tanıştırmamak gerektiğini vurgulamaya yarıyor . Ayrıca çağdaş ve evrensel bir çocuk edebiyatı ilkesi olan sağ ve sol ideolojileri dayatmak isteyen eserlerin neden çağdaş çocuk edebiyatı anlayışında yeri olmadığını anlatmaya yarıyor. Tüm bunları sınıfça anlayıp,kavrayıp, tartışıp sonra iyi örneklerle de geçebiliyoruz. Benim yanıtlamakta ,gençlerin kavramakta zorluk çektiği durum ise şu oluyor:

Nasıl oluyor da sakıncası açıkça belli olan böyle bir çocuk kitabı MEB Talim ve Terbiye Kurulu tarafından hem de ana okulları ve İlköğretim için tavsiye edilmiştir?

Gerekçelerini öğrenmek isterdim doğrusu.

Ayfer Gürdal Ünal

28.04.2013

